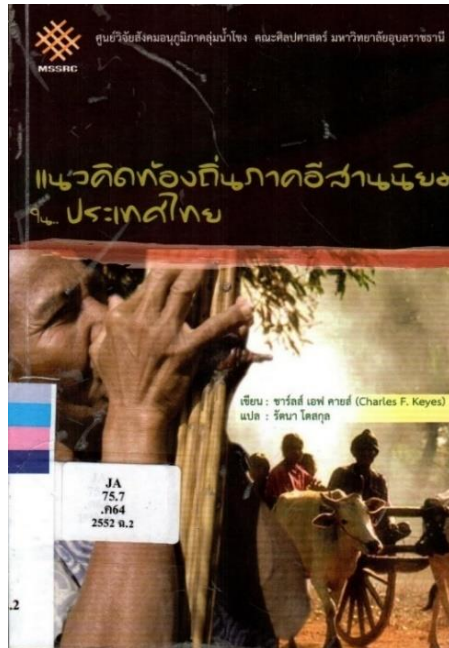


อาจารย์คายนี เดอะซีร์รี่ ครั้งที่ 3

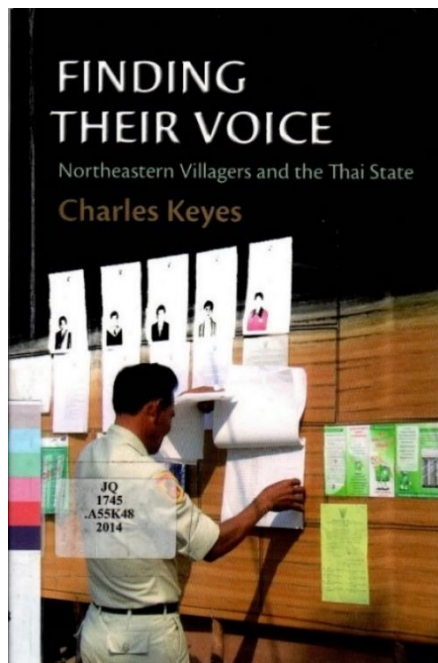
“ชาวบ้านอีสานกับรัฐไทย จาก อีสานท้องถิ่นภูมิภาคนิยม สู่ การตามหาเสียงที่หายไป”

เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2565 เป็นเวทีที่สามของวงเสวนาออนไลน์อาจารย์คายนี เดอะซีร์รี่ครั้งที่ 3 ในความระลึกถึง Prof. Charles F. Keyes “ชาวบ้านอีสานกับรัฐไทย จาก อีสานท้องถิ่นภูมิภาคนิยม สู่ การตามหาเสียงที่หายไป” ร่วมเสวนาโดย รศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อ.ดร.รัตนา โตสกุล Adjunct senior lecture Tokyo Metropolitan University และ ดร.สุรสม กฤษณะจุกทะ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ดำเนินรายการโดย รศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรัมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ในวงเสวนาออนไลน์อาจารย์คายนี เดอะซีร์รี่ ครั้งที่ 3 ได้กล่าวถึงผลงานหนังสือของ อาจารย์คายนี 2 เล่ม ที่จะถูกเล่าในฐานะของลูกศิษย์ และเพื่อนร่วมงานของอาจารย์คายนี เพื่อนำเสนอให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) รัฐไทย และสังคมโลก คือ หนังสือ Isan : Regionalism in Northeastern Thailand หรือ หนังสือแนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย แปลเป็นภาษาไทยโดย อ.ดร.รัตนา โตสกุล และ หนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state



รูปที่ 1 ปกหนังสือ แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย
 หมายเหตุจาก. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)



รูปที่ 2 ปกหนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state
 หมายเหตุจาก. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ประเด็นสนทนาโดยอาจารย์รัตนา โตสกุล

หากพูดถึงชื่อลูกศิษย์ของอาจารย์คายนี้อาจเชื่อว่า อาจารย์รัตนา โตสกุล จะเป็นรายชื่อลูกศิษย์ในลำดับแรก ๆ ที่ถูกกล่าวถึง เนื่องจากอาจารย์รัตนาถือเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของอาจารย์คายนี้อีก ทั้งสองท่านรู้จักกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 ระยะเวลากว่า 32 ปี อาจารย์รัตนาเป็นทั้งลูกศิษย์ เพื่อนร่วมงาน ผู้ให้ความเห็นต่อผลงานเขียนของอาจารย์คายนี้อีก เนื่องจากวิสัยของอาจารย์คายนี้อีกที่ลูกศิษย์ทุกคนต้องพบ คือ อาจารย์คายนี้อีกมักจะให้ลูกศิษย์ช่วยอ่านงานเสมอ นอกจากนี้ อาจารย์รัตนายังเป็นผู้แปลผลงานเขียนของอาจารย์คายนี้อีกให้เป็นภาษาไทยเพื่อให้ทั้งลูกศิษย์ นักวิจัย ตลอดจนผู้ที่สนใจศึกษางานเขียนของอาจารย์คายนี้อีกได้ก้าวข้ามอุปสรรคทางด้านภาษามากยิ่งขึ้น

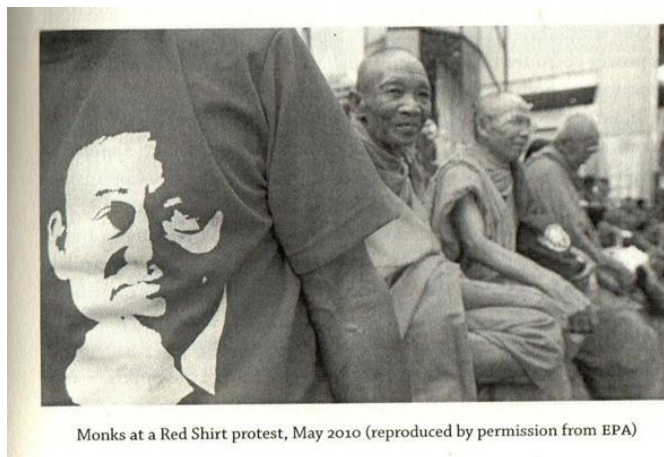
อาจารย์รัตนาได้เริ่มต้นด้วยการหยิบยกหนังสือ *Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state* ขึ้นมาสนทนาเป็นเล่มแรก เพราะหนังสือเล่มนี้ถือเป็นผลงานในช่วงบั้นปลายชีวิตของอาจารย์คายนี้อีก และมีความแหลมคมในแง่ของการสะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างคนอีสานและสังคมโลก

Finding their voice กล่าวถึง “การลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิ และความยุติธรรม” ของคนอีสาน เพราะสิทธิของเขาได้ถูกลิดรอนจากผู้มีอำนาจ และไม่ได้รับการยอมรับ เช่น กรณีการเลือกตั้งที่คนอีสานมองว่าการออกไปใช้สิทธิและเสียงในการเลือกตั้งถือเป็นการเลือกผู้นำที่มาเป็นผู้ปกป้องและดูแลสิทธิให้กับคนอีสาน แต่ผลการเลือกตั้งกลับถูกแทรกแซงจากอำนาจรัฐ



The Monument of the Poor at the Pak Mun Dam, Ubon (Charles Keyes, 2000)

รูปที่ 3 The Monument of the Poor at the Pak Mun Dam
 หมายเหตุจาก. หนังสือ *Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state* หน้า 163



รูปที่ 4 Monks at a Red Shirt protest
 หมายเหตุจาก. หนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and
 the Thai state หน้า 187

ในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 เป็นช่วงที่อาจารย์คายน้อยอยู่ระหว่างการเข้าร่วมประชุมเชิงวิชาการที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) อาจารย์คายน้อยได้พบกับปรากฏการณ์ชุมชนใหญ่ในประเทศไทย โดยมีกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) หรือกลุ่มคนเสื้อแดงออกมาขับไล่รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ที่นำมาซึ่งโค่นราษฎรกรรมกลางกรุงจากการปะทะกันของทหารรัฐบาลและประชาชน อาจารย์คายน้อยพยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะฐานของกลุ่มคนเสื้อแดงโดยส่วนมาก คือ คนอีสาน และคนเหนือ การลุกขึ้นมาต่อสู้ของคนอีสานในครั้งนี้จึงทำให้อาจารย์คายน้อยเห็นคนอีสานในมิติที่แตกต่างออกไปจากตอนที่อาจารย์คายน้อยเคยเข้ามาลงภาคสนามเพื่อศึกษาคนอีสานในบ้านหนองตื้น จังหวัดมหาสารคาม และนำมาซึ่งการทบทวนการเขียนหนังสือ *Isan: regionalism in northeastern Thailand* อีกครั้ง (Charles F. Keyes , 2014, p. xi)

ลำดับต่อมาอาจารย์รัตนได้กล่าวถึง เนื้อหาในภายหนังสือแนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย ซึ่งอาจารย์รัตนได้แปลมาจากหนังสือ *Isan : Regionalism in Northeastern Thailand* ของอาจารย์คายน้อย มีเนื้อหาทั้งหมด 7 บท อาจารย์รัตนได้นำมาขยายเป็น 8 บท แต่ยังคงรักษาสาระสำคัญของหนังสือและได้สรุปไว้ ดังนี้

บทที่ 1 : กล่าวถึง การศึกษาศาสนา สังคม วัฒนธรรม และที่ตั้งของภาคอีสานที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของพหุวัฒนธรรมระหว่างภาคอีสานของประเทศไทย และประเทศลาว

บทที่ 2 : กล่าวถึง ประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของคนอีสาน และคนลาว ในบทนี้ อาจารย์คายน้อยได้นำเสนอให้เห็นถึง ความสำคัญของการศึกษางานภาคสนามที่ต้องศึกษาไปให้ถึง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”

บทที่ 3 : กล่าวถึง หลักการเลือกผู้นำของคนอีสานที่ยึดตามหลักของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ผู้นำในทัศนคติของคนอีสานต้องเป็นบุคคลที่มีความยุติธรรม สามารถแก้ไขปัญญาได้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดสัญลักษณ์ผีบุญ และในบทนี้ยังมีความน่าสนใจในแง่ของการนำเสนอให้เห็นถึง ความพยายามในการเข้ามาควบคุมคนอีสาน เพื่อเป็นการเสริมอำนาจให้กับรัฐบาล

บทที่ 4 : กล่าวถึง การสร้างอัตลักษณ์ทางการเมืองของคนอีสาน เพื่อต่อรองกับความอยุติธรรม เนื่องจากคนอีสานถูกมองด้วยอคติจากสังคมอื่น ทั้งในเรื่องของภาษาและอาหารการกิน

บทที่ 5 : กล่าวถึง การสร้างความมั่นคงให้รัฐบาลไทยที่มุ่งหวังจะหลอมรวมคนอีสานให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย โดยการนำสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นสัญลักษณ์ในการยึดเหนี่ยวคนอีสาน เพื่อไม่ให้หันไปรับเอาสำนึกร่วมกับประเทศลาว ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอให้เห็นว่าปัญหาของคนอีสานมีความสลับซับซ้อน และเป็นช่วงที่เกิดลัทธิคอมมิวนิสต์ในภาคอีสาน

บทที่ 6 : กล่าวถึง ปัญหาของคนอีสานและความล้มเหลวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในภาคอีสาน อาจารย์คายนส์ได้วิเคราะห์ไว้ว่า คนอีสานให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธ แต่ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิมาร์กซ์ และลัทธิเลนิน ซึ่งเต็มไปด้วยอุดมการณ์ การเคลื่อนไหว และการกระทำที่สุดโต่งไม่สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

บทที่ 7 : กล่าวถึง เหตุผลว่าทำไมคนอีสานถึงถูกตีตราว่าเป็นภูมิภาคที่มั่วเมานักประท้วงและขายแรงงาน อาจารย์คายนส์มองว่า เป็นเพราะรัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาปากท้องให้คนอีสานได้ และยังถูกซ้ำเติมจากเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของรัฐบาล

บทที่ 8 : กล่าวถึง คนอีสานกับการเข้าถึงระบบการเมืองสมัยใหม่ อาจารย์คายนส์ได้นำเสนอให้เห็นว่าคนอีสานจะเลือกผู้นำที่สามารถเข้าไปเป็นปากเป็นเสียง รักษาสิทธิ เพื่อเป็นหลักประกันว่าคนอีสานจะมีชีวิตที่ดีขึ้น

ในช่วงสุดท้ายอาจารย์รัตนได้สรุปให้เห็นว่า อาจารย์คายนส์มักจะเน้นเรื่องของปัญหาของคนอีสานที่ถูกกดทับจนแยกไม่ออก อาจารย์คายนส์จึงพยายามศึกษาค้นคว้าปัญญาที่พบว่ามีเกิดจากอะไร? และพยายามนำเสนอให้เห็นถึงมิติด้านอื่น ๆ เช่น การเมือง วัฒนธรรม ศาสนา และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งการจะเข้าใจความสัมพันธ์เหล่านี้ ต้องอาศัยระยะเวลาในการรับฟัง และการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อศึกษาให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ทั้งหนังสือ Isan : Regionalism in Northeastern Thailand และ หนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state ที่ช่วยให้เห็นประวัติศาสตร์ของคนอีสานแล้ว อาจารย์รัตนายังมองว่า ผลงาน

วิชาการทั้งสองเล่มของอาจารย์คายนี ยังช่วยให้เห็นพัฒนาการการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา ที่ไม่ได้ฝังตัวเพื่อศึกษาชุมชน และสังคมนั้น ๆ เพียงอย่างเดียว

ประเด็นสนทนาโดยอาจารย์สุรสม กฤษณะจุกะ

อาจารย์สุรสมได้เริ่มต้นสนทนาโดยการเล่าถึงความพยายามในการทำความเข้าใจถึง อิทธิพลที่มีส่วนหล่อหลอมให้เห็นถึงส่วนผสมของวัตถุดิบในการนำมาปรุงขึ้นเป็นผลงานเขียน ของอาจารย์คายนี เนื่องจากอาจารย์คายนีไม่ได้มาลงภาคสนามในภาคอีสานเพียงอย่างเดียว การอ่านงานเขียนทั้ง 2 เล่มของอาจารย์คายนีทั้งหนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state และหนังสือแนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยม ในประเทศไทยทำให้อาจารย์สุรสมได้พบว่าทั้ง 2 เล่มมีประเด็นที่น่าสนใจ และอาจารย์สุรสม ได้สรุปออกเป็น 2 มิติ ดังนี้

มิติที่หนึ่ง : แง่มุมที่มองเห็นเหมือนอาจารย์คายนี

- พัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างคนอีสานกับรัฐบาลไทย ซึ่งเป็นประเด็นใหญ่อาจารย์ คายนีได้นำเสนอไว้ว่าหากจะทำความเข้าใจคนอีสานต้องทำความเข้าใจมุมมองนี้ซึ่งเป็นข้อความ นี้ปรากฏในหน้าที่ 6 ของหนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state

“EVOLUTION OF RURAL NORTHEASTERNS’ RELATIONS WITH THE THAI STATE”

ประเด็นนี้ได้สะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำในสังคม และความอยุติธรรมที่คนอีสาน ได้รับจากรัฐบาลจนเป็นสาเหตุที่ทำให้คนอีสานเริ่มแสวงหาสำนึกท้องถิ่นของตนเอง

- ปัญหาในภาคอีสานที่มีผลมาจากการเมืองและการปกครองที่รัฐบาลพยายามเข้าไป สร้างสัญลักษณ์ให้คนอีสานเป็นชาวนา ส่งผลให้คนภายนอกมองคนอีสานว่าเป็นพื้นที่แร้นแค้น ต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว

มิติที่สอง : แง่มุมที่มองไม่เห็นในผลงานเขียนของอาจารย์คายนี

- ความเชื่อมโยงระหว่างสัมพันธ์ของสยามกับบริบทภายนอก กล่าวคือ ในหนังสือ ทั้ง 2 เล่ม ของอาจารย์คายนีไม่ได้กล่าวถึงบริบทภายนอก เนื่องจากอาจารย์สุรสมมองว่า ภาคอีสานไม่ได้มีแค่เรื่องความเป็นชนบท แม้ว่าในงานเขียนของอาจารย์คายนี จะมีประเด็น การเมืองอยู่บ้างแต่ไม่ได้ลงลึกมากนัก ซึ่งเป็นประเด็นนี้ถือเป็นเรื่องที่มีความน่าสนใจ และสามารถช่วยให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของภาคอีสานได้ เช่น การยกเลิกการเล่น “แอ่วลาว”

หรือ “ลาวแคน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เนื่องจากในสมัยนั้นการละเล่นแอ่วลาวได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก มีใช้แคนเป่าเพื่อประกอบการขับร้อง ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเชลยศึกชาวลาวที่เข้ามาอยู่ในสยาม รัชกาลที่ 4 มองว่า สยามมีการละเล่นปี่พาทย์ มโหรี และเสภาเครื่องท่อนอยู่แล้ว ไม่อยากให้การละเล่นของลาวมาแทนที่การละเล่นของสยาม จึงมีประกาศห้ามไม่ให้เล่นแอ่วลาว เมื่อวันศุกร์ เดือน 12 ปีฉลู ลัปตศก 1227 หรือ พ.ศ. 2408 (จักรมนตรี ชนะพันธ์, 2565) จะเห็นได้ว่า ความเป็นอีสานได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้อำนาจทางการเมือง มิติทางการเมืองจึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่น่าสนใจ ที่สามารถช่วยการสะท้อน และเติมเต็มเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงภาคอีสานได้มากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้อาจารย์สุรสมยังได้นำเสนอให้เห็นว่า ภาคอีสานนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอันมีผลพวงมาจากอำนาจทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย ที่พยายามตีกรอบให้คนอีสานมีสำนึกความเป็นไทยโดยคนอื่น จึงเป็นสาเหตุให้คนอีสานต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ผ่านการใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น ตำนานพื้นบ้าน, พุทธทำนาย, ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในอีสาน และหมอลำ เพื่อสร้างสำนึกความเป็นคนอีสานด้วยตนเอง

ประเด็นสนทนาโดยอาจารย์ยุคติ มุกดาวิจิตร

อาจารย์ยุคติได้กล่าวถึงวิธีวิทยาในงานเขียนของอาจารย์คายนี ในช่วงสุดท้ายของวงเสวนาออนไลน์อาจารย์คายนี เดอะซีรี่ส์ครั้งที่ 3 โดยได้กล่าวถึงหนังสือ Isan : Regionalism in Northeastern Thailand หรือหนังสือแนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย และกล่าวว่า “ความโดดเด่นของหนังสือเล่มนี้ คือ งานทางด้านประวัติศาสตร์ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมการวิจัยประวัติศาสตร์ในช่วง ค.ศ. 1967” เนื้อหาของหนังสือจึงถือได้ว่ามีความทันสมัย เนื่องจากในช่วงเวลานั้นยังไม่มีนักมานุษยวิทยาท่านไหนศึกษาเรื่องนี้ อาจารย์ยุคติได้เพิ่มเติมประเด็นที่น่าสนใจเพื่อเสริมให้เห็นถึงการทำงานของอาจารย์คายนี จากที่อาจารย์รัตนา และอาจารย์สุรสมได้กล่าวไป โดยเริ่มจาก การเล่าถึงวิธีวิทยาของอาจารย์คายนีว่า อาจารย์คายนีจะเน้นอาณาบริเวณศึกษา (Area Studies) เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของพื้นที่ทั้งหมด ไม่ตีกรอบอยู่ที่พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง การศึกษาประเทศไทยจึงต้องอาศัยการศึกษาประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อให้เห็นความสลับไหลของสังคมและวัฒนธรรม

นอกจากนี้ ประเด็นที่อาจารย์ยุคติได้กล่าวเสริมถึงเหตุการณ์ของกลุ่มคนเสื้อแดงที่อาจารย์รัตนาได้กล่าวไปในช่วงต้น สะท้อนให้เห็นได้ว่า การชุมนุมของคนเสื้อแดงเป็นการออกมาเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเกี่ยวกับปัญหาเรื่องปากท้อง อาจารย์ยุคติจึงได้วิเคราะห์และพยายามตั้งคำถามต่อว่า พื้นที่ของการแสดงออกทางการเมือง เนื่องจากคนรุ่นใหม่ใช้พื้นที่ของ Social Media ในการแสดงออกทางการเมือง เพื่อเรียกร้องปัญหาเชิงโครงสร้างอำนาจผ่าน Social Media ในขณะที่ voice ของหนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state หรือ voice ของคนอีสานในอดีต แสดงให้เห็นว่า คนอีสาน

ต้องเดินทางจากต่างจังหวัดมา เพื่อเรียกร้องปัญหาเชิงโครงสร้างอำนาจถึงใน กรุงเทพมหานคร

จากเนื้อหาของการสรุปประเด็นสนทนาของวงเสวนาออนไลน์อาจารย์คายนี เดชะชีรีย์ ครั้งที่ 3 ในความระลึกถึง Prof. Charles F. Keyes “ชาวบ้านอีสานกับรัฐไทย จาก อีสาน ท้องถิ่นภูมิภาคนิยม สู่ การตามหาเสียงที่หายไป” ที่ได้พาผู้อ่านไปสำรวจความคิดของหนังสือ Isan : Regionalism in Northeastern Thailand หรือหนังสือแนวคิดท้องถิ่นภาคอีสาน นิยมในประเทศไทย และหนังสือ Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state จะทำให้ผู้อ่านเห็นถึง ลักษณะการทำงานของอาจารย์คายนี ที่จะให้ความสำคัญกับการวิจัยทางประวัติศาสตร์ในภาคอีสาน พยายามค้นคว้า และนำเสนอให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับมิติด้านอื่น ๆ ในระดับมหภาค ไม่ว่าจะเป็นการเมือง, เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ เพื่อสะท้อนให้เห็นปัญหาที่สลัซซ์ซ็อนของคนอีสาน

ผู้สนใจสามารถสืบค้นชุดเอกสารจดหมายเหตุของอาจารย์คายนี ได้ที่ฐานข้อมูลจดหมายเหตุมานุษยวิทยา (ภายใต้การแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกับมหาวิทยาลัยวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา) และสามารถเยี่ยมชมนิทรรศการจดหมายเหตุมานุษยวิทยา ณ ชั้น 1 อาคารศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ที่จัดแสดงผลงานรูปถ่ายการทำงานภาคสนามของอาจารย์คายนี และจัดแสดงผลงานทางวิชาการของอาจารย์คายนีที่มีพร้อมให้บริการที่ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) สำหรับผู้ที่สนใจสามารถติดต่อสอบถามได้ที่ห้องสมุด หรือติดต่อเพื่อขอยืมหนังสือผ่านทาง Facebook Fanpage: ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร-SAC Library และ Line: @sac-library

ชื่อผู้เขียน

จรรยา ยุทธพลนาวิ, วิภาวดี โกะะเค้า, วรินกานต์ ศรีชมภู
นักบริการสารสนเทศ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

Bibliography

Charles F. Keyes. (2014). *Finding their voice : Northeastern villagers and the Thai state*. Chiang Mai, Thailand: Silkworm Books.

จักรมนตรี ชนะพันธ์. (2565). เหตุใด? รัชกาลที่ 4 ทรงประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว. *นิตยสารศิลปวัฒนธรรม*. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_6320